

א. א. ריבלין

"אתרוגו של אותו צדיק"

מעשייה חסידיית מאת ש"י עגנון

מתוך הכרך „האש והעצים“, קט"ו-קי"ז

הצעה למערך שיעור (כפול) בכיתה י"א-י"ב

תוכנית המערך

- א. עיקרי שיטת "המפתח הדידאקטי"
- ב. שיקול דעת ומבוא להגדרת המטרות
- ג. סיכום פרקי המטרות
- ד. עיקרי הבעיות הדידאקטיות
- ה. שלבי השיעור
- ו. הצעת השיטה
- ז. אמצעי עזר
- ח. מהלך השיעור
- ט. ניספחים:

1. תדפיס המעשייה עם מיספור פיסקאותיה.
2. תדפיס קורות ביוגרפיות וסיפורים נוספים על שני הצדיקים.
3. תדפיס קטעי דינים, מנהגים ופירושים על הידור מצוות אתרוג.

מתוך י"א (ט"ו)
 עיון מצד ה"א
 י"א - י"ב

א. עיקרי שיטת "המפתח הדידאקטי"

הצעת המערך הדידאקטי של המעשייה "אתרוגו של אותו צדיק", שהיא פרק מתוך פרקי הספר "המפתח הדידאקטי בהוראת הסיפור הקצר", העומד לצאת לאור בימים אלה — מבוססת על שיטה המודגמת בספר הנ"ל, ושעיקריה מפורטים במבוא לספר זה. לנוחיותו של המורה הקורא בחוברת זו מועתקים בזה קיצורי דברים מתוך המבוא הנ"ל.

"המפתח הדידאקטי" מעוצב עפ"י יסוד ספרותי, המצוי באספקט מסויים של היצירה בעוצמה נזאת, שיש בה משום יכולת הקרנה על כל היצירה כולה. יסוד ספרותי חזק זה יכול להיות רעיון כלשהו, או מוטיב, או דמות, שם היצירה, שמות הגיבורים, רקע ביוגרפי; אכספוזיציה, אפילוג, משל, חלום, סיפור בתוך סיפור, מיסגרת; מיבנה חיצוני או פנימי, משפט-מפתח, טון הסיפור, אסוציאציה, סטייה עלילתית, לקח מוסרי וכד' — או כל גורם ומרכיב רעיוני או צורני, שבכוחו לשמש מנוף להפעלת המערך הדידאקטי ומפתח להדירה אל סבכי הקומפוזיציה, אל המניעים והמגמות של היצירה המסויימת. הנחת-יסוד היא, שאכן מצוי "מפתח" כזה בכל יצירה.

זיקת תוכן וצורה

מפתח דידאקטי אוטנטי חייב לענות על בעיית ההוראה האינטגרטיבית של תוכן וצורה ביצירה האמנותית, ראיית עובדות, גילויין ואיתורן, ואחר כך — פירושן, זוהי דרך הקריאה העיונית וזוהי מתכונת הלמידה. המורה לספרות, הרואה לפניו את הקורס התיכוני כולו, ידאג לחלוקה מאוזנת ומודרגת של עובדות אלה המצויות באספקטים האידיאיים-התוכניים, לעומת האספקטים הצורניים-האסתטיים — ביצירה. הפרדה מוחלטת בין האספקטים אינה נכונה ואינה מותרת בשום תחום של הוראת ספרות. הבעייה, כאמור, היא — מידת ההדגשה של כל אחד מהם בהתאם לרמת הכיתה.

נטיית כל קורא — וקורא צעיר יותר מכולם — היא להיבשא על גלי העלילה ולהתעלם מתודעת הצורה. המורה צריך להיאבק בנטייה זו, בעיקר בכיתות הבינוניות. אולם, בלא השילוב של ענייני "הצורה" בדיון הספרותי לא יגיעו תלמידיו להנאה אסתטית מלאה לעולם. חובת המורה בנידון היא כפולה: חדירה אל האספקטים הצורניים ביצירה הנלמדת ביחד עם נקיחת עיני תלמידיו לחשיבות הבלבדית של התייחסות לאספקטים צורניים, כעיקרון של לימוד ספרות.

כשם שצריך להזהיר את המורה מפני הזנחת הלימוד האינטגרטיבי, כך יש מקום להזהיר מפני הנטייה הקיימת להדגשת-יתר של הצד הצורני-האמנותי ושל "הטכניקה" היצירתית. הרבה פעמים אנו רואים, שגילוי המיבנה החיצוני, הקשרים בין האפיוורות, הלשון, הסיגנון ושאר האמצעים הטכניים — אינו כלל וכלל ערובה להבנת הסיפור, רעיונו וליקחו. ראייה מפוקחת של המקרה או של הקשר בין המקרים עדיין אינה מבטחת תפיסת המשמעות הסימלית.

תבחין למהימנות המפתח הדידאקטי

נעצם הטיפול המשותף בכיתה, בהגדרת תכונותיו של היסוד הספרותי, המשמש למורה מפתח דידאקטי להוראת הסיפור, כבר נשיג את רוב לימודו.

"המפתח הדידאקטי" צומח ומתנסה אורגנית מכל יצירה, כגרעינה הסגולה. יש בו כדי לעורר תהליכי למידה על-ידי תיגבור מתמיד של המוטיבאציה. מהימנותו הדידאקטית מותנית בסגולת-

ההפתעה שיש בגילוי, בשיתוף מירבי של כל התלמידים ובהתחשבות ברוב מרכיבי הסיטואציה הלימודית; בהפעלה מירבית של החשיבה, הזיכרון והדימוין, באימוץ בעבודה עצמית, באימוץ לעיון בטכסט, במיצוי הידע הלשוני והספרותי; במניעת שיגרה לימודית, בחיסכון של מרחק וזמן, ובעיקר — בהתקרבות להוראה וללימוד של פרק ספרותי בדרך ספרותית, זו שעיקרה — מודעות תהליכי היצירה; תודעת השיטה והמטרה של הלימוד.

בדרך כלל אין המפתח הדידאקטי גלוי בסיפור. אפילו סימנים חיצוניים מסויימים, המסיבים את תשומת ליבו של המורה בשיר הלירי — קשה לאתרם בסיפור. המורה צריך לעיין הרבה ולהעמיק בסיפור, עד שיגלה אותו (על-פי רוב באורח אינטואיטיבי, כהברקת-פתע) ועל שיעצב אותו.

יותר מזה יעמול המורה לבחון את מהימנותו, הן מן הצד הספרותי (כביכול, לכך נתכוון הסופר, "כשהסתיר" את האספקט הזה) והן מן הצד המיתודי (אם יוכח שבעזרתו אפשר יהיה לחדור אל היצירה, וממנו אפשר יהיה להתפרש על-פני התוואים לכל עבריה ולכל מרכיביה). האם יש "מפתח" אחד בלבד ביצירה? הנחת-יסוד, היא, כאמור, שיש בה גרעין מוטיבאלי מחברי אחד, ראשוני. אבל מורה-חוקר עשוי לעצב לעצמו "מפתח דידאקטי", שלא יהא חופף "גרעין" זה, ובלבד שיוכח וינוסה על-ידי התבחין הנ"ל.

אפשר שלא יצדק המורה בהערכתו יצירה מסויימת. אפשר שפירושו אינו נכון, או ששיטתו אינה נכונה. אבל, זוהי זכותו של מורה-חוקר עצמאי, של מורה שהתכוננותו כנה, רצינית ומאומצת; שהוראתו היא הוראה יוצרת.

כשם שיש זיקת גומלין בין המפתח הדידאקטי לבין בחירת המיתודה והאמצעים להוראת הסיפור, כך אף יש זיקת גומלין בין המפתח הדידאקטי לבין המטרות להוראת הסיפור המסויימת. השיפת "האספקט הסגולי" שבסיפור יכול — אף צריך — לכוון את שיקול דעתו של המורה אל הידיעות ואל הערכים, שאותם הוא רוצה להקנות לתלמידיו מתוך סיפור זה ובאמצעותו. וכשם, שהמטרה שיעיב לו המורה בהוראת סיפור זה, תקבע את בחירת שיטתו ואמצעיו, כך אף העלאת "מפתח דידאקטי" מתוך היצירה, עשויה להשפיע על בחירת המטרה הספציפית על ניסוחה ועל ניסוח ההישגים המיוחדים, וכמו-כן — אל קביעת שלבי השיעור ועל ניסוח השאלות המרכזיות.

במעשייה "אתרוגו של אותו צדיק" — המפתח הדידאקטי לפתיחת השיעור ולהתוויית מסלולו היא תגובת-התרשמותו של ר' ברוך על סיפור המעשה ששמע באתרוגו של הצדיק ר' מיכלי מזלוטשוב. אמירת-תגובה זו מבליטה בחריפות תמיהה מוסרית, המובילה בהכרח להבחנה בין שני רבדים של הסיפור. פיתוח התמיהה הזאת חופף את המהלך הדידאקטי של השיעורים בלא להשאיר שום יסוד ספרותי, אידיאטי או אסתטי חשוף מטיפול לימודי.

ב. שיקול דעת ומבוא להגדרת המטרות של לימוד הסיפור

בית-הספר התיכון

הטכסט של מעשייה קצרה זו ניתן ללימוד ולהוראה בכיתה, בראייה שלימה ובבת אחת, הן ברעיונותיו והן בלשונו ובסיגנונו ובשאר אמצעי הבעה. מטעמים אחדים סיפור זה הוא מיוחד ומסויימת:

מצד מיכנהו הריהו כסיפור עלילה דראמטי, המוקף מיסגרת נכבדה ומאלפת: קידומת וסיומת;

מצד מגמתו — הריהו סיפור-משל חינוכי מובהק, עם הערות של התייחסות לליקחו המוסרי-הדתי (ראה הבחנת ע"א סימון בין סיפור דידאקטי וסיפור חינוכי, ב"ספר דושקין", "הלכה ומעשה בחינוך התיכון");

מצד תוכנו — הוא ניתן לתפיסה דורש-משמעותית: ברובד הגלוי — הלקח המשתמע הוא מסויימת (גדולתו הרוחנית של הצדיק שעמד בניסיון קשה) ואילו ברובד הסמוי — הלקח המשתמע הוא עליון ונכבד ביותר (לאמתו של דבר געש הצדיק!).

ואפשר אף להוסיף "לקח שלישי", שהוא מעין לימוד ספח למגמותיו של הסיפור: ההבחנה העקרונתית בתפיסות שונות של ראשי החסידות את עניין "הידור מיצווה" ואת אורח-החיים היומיומי של החסיד האמיתי.

כדי להגיע אל רבדים אלה עושים — קודם כל — עיון מדוקדק בטכסט כולו, כולל — ה"מיסגרת".

לפיכך, זוהי הזדמנות נאותה ביותר להראות רמה ויפוי אמנותי, לא רק ברעיונותיו העדינים, כי אם גם — ובעיקר — בדרכי הבעה המדוייקות והמעויינות של עגנון.

כדי לא לשבור את המתח החווייתי דווקא במקום המכריע, הכרחי להורות סיפור זה בשני שיעורים רצופים, בהנחה שהתלמידים יוכלו להשלים את תפיסת הרקע ואת ההוכחות, ביחד עם הפירוש של מושגייסוד, בשיעורי-הבית המודרכים.

קוצר היריעה מעלה הזדמנות נאה לקרוא את הסיפור כולו בהתחלת השיעור. קריאת המורה צריכה לכוון את התלמידים אל כלל הרושם של מעשייה חסידית, שהיא שרוייה באיירה של התלהבות מאופקת, אמונה ושמחה פנימית. הקריאה המוטעמת תכוון להדגשת מרכיבים ויסודות שישמשו אותנו בניתוח הספרותי הקרוב, וכמו-כך — לפרקים הסמויים של מיבנה היצירה. לתועלת המורה הודגשו המקומות הדורשים הטעמה בקריאה — בתדפיס של המעשייה, ומובא להלן, כניסוח א.

א. סיכום המטרות (מטריאליות, פורמאליות; לימודי ספח ולוואי)

1. העמקה והרחבה של הידיעה בנוסח כתיבה של סיפור חסידי (פתיחה וסיום ומגמות-לקח).
2. רכישת מונחים ומושגים, דינים ומינהגים הקשורים בחג הסוכות.
3. היכרות עם כמה אישים גדולים בחסידות ועם ההבדלים בהשקפותיהם ובאורח-חיהם; וכן עם אחדים מסופרי הדורות המאוחרים שכתבו על החסידות.
4. עמידה על הדיוק הטכסטואלי שבהצגת קונפליקט דתי-אמיתי בין הצדיק ובין אשתו בתפיסת משמעות השמחה כמצוות ה' בחג הסוכות.
5. רכישת ידיעה חשובה באמנות הסיפור של עגנון, שעיקרה צימצום, הפנמה, רמיזה וארכיטקטוניקה מופתית; ובעיקר — דשנות הטכסט בהרבה מרכיבים אסוציאטיביים ממקורות שונים, היוצרים משמעות כפולה ומשולשת של המגמה ושל הלקח.
6. הצגת דוגמה של התייחסות רצינית ומכובדת לטכסט על ידי התכוננות מרובה, אפילו ללימוד סיפור קצר כזה.

עיקרי הבעיות הדידאקטיות

למנוע ככל האפשר העלאת הרובד הסמוי (פסילת האתרוג בתור עונש) לפני הומון. זה נעשה על ידי "גריפה" גלהבת של התלמידים לצד החיובי הגלוי של מעשי הצדיק, תוך הדגשה חוזרת בלשון המספר: "צדיק אמיתי" וכד'.

- מכאן ואילך — עיון בטכסט כסידרו, לחיזוק "המגמה החיובית" והלקח הדתי-המוסרי.
- בהתחלת השלב השני של הלימוד — המגמה הביקורתית הסמויה על התנהגותו של ר' מיכלי, נעלה את השאלה: "מפני מה נענש אותו צדיק?" ושוב נתחיל לעיין בטכסט כסידרו לחיזוק רעיון הביקורת.
- בשני השלבים נשלב הוכחות ואסמכתות מפסוקי תנ"ך, מאימרות חז"ל, מסיפורים אחרים ומהערכות ביוגרפיות.
- בהיות המבוכה בעיצומה נעורר קושייה נוספת: האומנם אפשר שעגנון נתכוון לספר מעשייה, שיש בה משום נזיפה עקיפה בצדיק? ספק זה יעורר את הצורך בחיפוש מקורות עזר, ובהבאתם תושג מטרה משולשת:
- הכרת מקורות חשובים,
- העמקת ההכרה בסיפור ובדרך הסיפור,
- מתן חומר לשיעורי בית ולעבודה עצמית כמטלות אורגאניות.
- ברמת לימודים גבוהה יונח כאן יסוד לבעייתיות שבכתבי עגנון ביחסו אל תופעות דתיות ואמונתיות שונות.
- דרך ההוראה מתבססת על משא ומתן חופשי ודינאמי, כשדברי המורה (חיוויים ושאלות) משתלבים בדברי התלמידים (תשובות והצעות).
- לבסוף נציע אמצעי לבדיקת אמיתות הנחתנו היסודית. בשני השלבים הלימודיים אפשר לבחון את הרעיון המרכזי בדרך ההוכחה השלילית. למשל —
- א) ננסה להשמיט מן הטכסט את רוב הקטע המתאר את קניית האתרוג ואת שמחתו והתלהבותו של המגיד. איך היתה נשמעת באזנינו קריאת הייאוש שלו? בוודאי מוגזמת ובלתי משכנעת.
- ב) ננסה להשמיט מן הטכסט את רוב השיחות עם האשה (ובעיקר שיחה שניה) מ"ראתה מאור פניו" ועד "התחיל מרנה כל שבחיו"; כלום יישאר מקום לביקורת על הרב? ואם באורח שרירותי נוציא את כל הקטעים המזכירים את האשה הרבנית, מה נקבל? האם יהיה אז טעם לסיפור כפי שהוא? הן נקבל מעין הודעה זורנאליסטית על מיקרה שקרה; הודעה שאינה בגדר אמנות כלל. לכל היותר נודהה עם צערו ועם גדולת נפשו של הצדיק שנפסל אתרוגו, אבל לא יהיה בסיפור משום רקע ליצירה אמנותית. שעיקרה קונפליקט אנושי, רעיוני ואמוציונאלי.
- כלום "סיפור" פשטני כזה היה רבי ברוך מבקש לשמוע פעמיים? כלום "סיפור" כזה היה עגנון מקיף במיסגרת נאה ועמוקה כל-כך?
- המסקנה היא, שאי-אפשר לו לסיפור בלא העימות עם האשה. ואם כן, לשם מה היא באה? להוסיף לצדיקותו ולניסיונו במאמציו להידור מיצווה; או שהיא באה להגדה, ליצירת מבוכה ועירעור על התנהגותו הפגומה של הצדיק, התנהגות הראויה לעונש!

ז. אמצעי עזר

לוח וגיר (צבעוני — לשירטוט המיבנה); תדפיס המעשייה (כשפיסקאותיה ממוספרות לצורך התייחסות רהוטה לטכסט בתהליך הלימוד); תדפיס של סיפורים מתאימים ושל הערות ביוגרפיות; תדפיס של קטעים מתאימים מ"ספר המועדים"; חנ"ך (שלם); מסכת אבות; גמרא בבא קמא; כרך סיפורי "האש והעצים".

- למצוא טכסים מתאים, בבוא הזמן, לפתוח את הדלת למעבר מן הרובד הגלוי אל הרובד הסמוי, מן הפרוזודור אל הטרקלין.
- להתגבר על קשיי מינוח ומישוג, שאפשר לשער — אינם ידועים לתלמידים, או שכבר נשכחו (כגון — ארבעת המינים, כינויו של חג הסוכות — "זמן שמחתנו", פטור הנחת תפילין בחג; תשעה ימי חג בגלות; "ייחוד" וכד').
- היכרות עם אישיותם ואורח חייהם של האישים החשובים הנזכרים בסיפור: המגיד מזלוטשוב ורבי ברוך ממעזיביש, אבותיהם וצאצאיהם הנוגעים לענייננו; עם העיירות הנזכרות כאן, וכן — עם ספרים אחדים המספרים עליהם ("אורי-הגנוז", "שרי-המאה", "תולדות החסידות", "ספר המועדים" ועוד) — בלי לגרום לסטיות מן המהלך הראשי.
- עיון מהיר במקורות לשוניים-אסוציאטיביים (בראשית, איוב, משלי, תהילים, ויקרא דברים, וכן בשניים שלושה סיפורים אחרים — רילוונטיים — של עגנון בכרך זה; ובסיפורים אחדים בספרי בובר ומיימון, וכן — במסכת אבות, בגמרא בבא קמא ובקטעים קצרים מספר המועדים. עיון מהיר ואפילו תיזכורת בלבד בחיובים זהירות מרובה מסכנת סטייה!
- לפתור את בעיית ההספק בכיתה על ידי בחירת נושאים להשלמה כהפקדה. יחס הזמן המוקדש להוראה בכיתה צריך להיות: שלישי אחד לעיון ברובד הגלוי ושני-שלישים לעיון ברובד הסמוי ולכל המקורות התומכים בו.

ה. שלבי השיעור הכפול

- חלוקת התדפיסים של הסיפור והערה לגבי הסימון המיספרי של הפיסקאות.
- פתיחה קצרה על סיפורי "אתרוג".
- קריאת כל הסיפור על ידי המורה והנחייה מוקדמת למאזינים לגבי איתור אספקטים ספרותיים שונים.
- עיון ודיון על המגמה הגלוייה של הלקח בסיפור.
- מעבר לדיון שני על ידי חשיפת המיבנה של הסיפור.
- דיון על המגמה הסמוייה של הלקח.
- הטיפול במיסגרת הסיפור כתימוכין לרעיון המרכזי.
- חלוקת שני תדפיסים נוספים-נספחים והסברה קצרה של חשיבותם.
- הטלת ההפקדה וההדרכה לאופן ביצועה.
- הערת סיום וקריאת הקטע "הידור מיצווה" מן הגמרא.

ו. הצעת השיטה

- פתיחת השיעור בעיון ובדיון בטכסט "הגלוי" מתבססת על תגובת ר' ברוך בסוף המעשייה תגובה זו מחזירתנו אל תגובת ר' מיכלי על פסילת האתרוג, ומשם — אל הגדרת הצדיק שבהתחלת הסיפור.
- שלושה משפטי-מפתח יש לנו כאן, בסדר הפוך:
- הראשון מפי ר' ברוך: "כדאי הוא מעשה זה לשמוע שתי פעמים".
- השני מפי ר' מיכלי: "אבל אני לא אכעוס. אבל אני לא אכעוס".
- השלישי מפי המספר: "שהצדיק מתוך שדבוק בקונו אינו משגיח בצורכי עצמו אלא בצרכי השכינה" וכו'.

ח. מהלך השיעור

(מ=מורה, ת=תלמיד, ת"ת=תלמידים, מו"ת=מורה ותלמידים).

מ. הרבה מאוד סיפורים ומעשיות יש באוצר ספרותנו על נושא של ארבעת המינים והאתרוג בראשם. המוטיב הראשי ברוב הסיפורים הוא עניין הקושי שנת-עורר בגולה בהשגת אתרוג כשר. ודווקא בקיום מצוות אתרוג נעשו מאמצים גדולים להידור מצווה...

ת"ת. — אולי מפני הקשר שבין "הידור" ובין "הדר" — שהרי האתרוג מוגדר בתורה כ"פרי עץ הדר".

מ. היום נקרא מעשיה חסידית קצרה על הידור מצוות אתרוג, מאת שמואל יוסף עגנון, שכתב עשרות סיפורים ומעשיות על הווי החסידים והצדיקים, וביניהם כמה סיפורים על אתרוגים.

אקרא בפניכם את המעשיה כולה מתחילה ועד סוף. בקריאתי אשתדל לרמוז על עיקרי העלילה, פרקי המיב-נה, ענייני לשון, סיגנון וטון דיבור, וכן — במידת האפשר על הכוונות והלקח שבמעשיה יפה זו.

מ. (קורא בהטעמה מחושבת את הסיפור כולו, ורצוי להח-ליף עמדות הקריאה במקומות שונים בחזית הכיתה, בלא לעורר תשומת לב מיוחדת לתזוונות).

מ. מהו שהרשים כל כך את רבי ברוך ממעזיביש עד שאמר "בראי הוא מעשה זה לשמוע שתי פעמים"? (משפט זה על הלוח).

ת"ת. גדולתו של ר' מיכלי מזלוטשוב; שלמרות וכו' וכו' התגבר על כעסו ואמר שתי פעמים: "אבל אני לא אכעס".

מ. אכן, המגיד הקדוש הדגים פתגם ידוע של חז"ל — (אם התלמידים אינם מגיבים יוסיף המורה רמזים, בהדרגה: על אדם המתאפק... העוצר בעד התפרצותו... נזכר בפר-קי אבות...).

ת. "איזהו גיבור הכובש את יצרו".

מ. יתר על כן, חז"ל אמרו כמה וכמה דברים על אדם הכועס ואינו שולט בעצמו, כמו "כל הכועס כאילו עובר עבודה זרה" או — "כל הכועס אפילו שכינה אינה

הערות מתודיות

תודעה של מוטיב ידוע בפולקלור היהודי. מתן רקע לצורך הפנימי של התרחשות מעין המעשיה שלנו.

דרשות הן חלק ממעשיות החסידים; ביחוד יסודות לשוניים.

הצגת המשימה, הנושא והמחבר, עם רמז לסוג הלימוד (המשווה) שנעשה להלן.

"מתחילה ועד סוף" — רמז אפי לאמירה דומה בסוף המעשיה. הטלת משימה תכליתית בהאזנה ליצירה כולה.

החלפת מקום מחושבת יוצרת גיוון בקול, המגיע לתלמידים מזוויות שמיעה שונות.

שאלת הפתיחה (לאחר אתנחתה בסיים הקריאה) צריכה להיות פשוטה אבל חשובה ומעוררת עניין. (ראה "מפתח דידיאקטי").

לימוד חשוב וחוזר בשיעור זה: המע-שים עוגנים במימיה של ההווייה היהודי-דתית, הדתית, ההלכתית, והלשון של המספר יונקת — במישרין ובעקיפין — ממקורות ספרותיים-מוסריים-הלכתיים רבים.

לימוד ספח, הרחבת-הדעת.

חשובה כנגדו" — ("כירוע, שעוונותיו מרובין מזכו-יותיו").

ולוי נראה ששני מאמרי חז"ל אלה מתאימים יותר לסיפורנו...

ת"ת. שהרי כל מעשיו וכל סבלותיו של המגיד הקדוש היו דווקא כדי שיוכל לעבוד את ה' (ולא עבודה זרה).

מ"ת. שהרי כל מה שצדיק עושה, למען השכינה הוא עושה, ואם יכעס הן יוכיח כאילו וכו'.

בפירוש כתוב, בהתחלת הסיפור, שהצדיק חושב קודם כל על "צרכי השכינה" (קוראים במקור).

מ. אפשר להביא דוגמא קלאסית מן המיקרא להתאפקות ולכיבוש הצער בסיטואציה דומה, אף כי חריפה הרבה יותר.

ת"ת. — איוב, שאשתו אמרה לו "ברך אלוהים ומות"; והוא התגבר על יסוריו ועליו נאמר "ובכל זאת לא חטא איוב בשפתיו" (מעיינים בפרק ב' עפ"י הצורך).

מ. כדי להעריך את עוצם גדולת נפשו של המגיד הצדיק, שעמד במיבחן הכעס והמרי, אנו צריכים לשחזר את ההתפתחות במוצב רוחו על פי עלילת המעשה עד לרגעי השיא.

ת. (מספר בקצרה את מהלך העניינים).

מ. נעשה את השיחזור באופן שיטתי. במעשיה זו צריך להבחין בשלושה מרכיבים של הצדיקות: (על הלוח) —

- 1) השקפת עולם
- 2) התנהגות ואורח חיים
- 3) הידור מיצווה.

מ"ת. (מעיינים עפ"י הסדר ומציעים את הקטעים המתאי-מים לכל מרכיב)

1) "שהצדיק מתוך שדבוק בקונו" וכו'

מ. פסוק יכול לשמש כעין מוטו וסיסמתי-יסוד לרעיון העיקרי של העלילה.

מ"ת. "תורה ותפילה ומעשים טובים" — הרי הם מצויים בסיפורנו: בחדר ההתבודדות, בהכנות לתפילה, בטלית ותפילין ובמתן צדקה לעניים ועוד...

2) ניהל אורח חיים של מתבודד, מסתפק במועט; במתן צדקה (פרוטה אחרונה) לעניים;

העמקת תודעת הקונפליקט והאדרת מינותו של הצדיק.

השוואה — מעשירה ומעמיקה את חוויית ההזדהות.

הכוונת השיחה לאפיק של לימוד ספרו-תי: שלמות היצירה, שלבי התפתחות.

שיחוף תלמידים ודרישה לאירגון השי-חה עפ"י עקרונות ותבחינים. הדרכה לסדר ולחשיבה נכונה.

הצמדת הדיון לטכסט. התערבות המורה — להנחיית השיחה ולרימיות על מסקנות מיוחדות.

מ. ועוד מידה טובה נרמזת בטכסט...

ת. — יחס של כבוד ונימוס כלפי אשתו ;
— פעמיים כתוב "הגביה עצמו הצדיק מכסאו".

מ. באמת הכוונה לנימוס ולדרך-ארץ. וראיה חותכת — בסיפור אחר בספר זה, עמוד צ"ה, מסופר על הבעש"ט, שישב בבית המדרש ונתגלה לו אליהו הנביא: "הגביה הבעל-שם-טוב את עצמו ממקומו ואמר, דבר זה מקור בלני מפי אליהו" וכו'.

מו"ת. 3) מכר תפילין שלו, כנראה מתוך אמונה שיוכל לרכוש חדשים עד סוף החג.

(כאן מקום להסביר בקיצור עניין "תשעת ימי החג" בגולה).

— נזדרז לקיים את המיצווה: "ורץ אצל האתרוג" —

מ. הרי דוגמה אחת מהרבה, איך סופר אמן מעמיק את רבדי כתיבתו ע"י אסוציאציה מרשימה בעזרת מלה אחת קטנה: "רץ".

שאמרו חז"ל בפרקי אבות: "הווי רץ למיצווה קלה כבחמורה" ועוד אמרו (ותמצאו זאת על "המורח" בבית-הכנסת ואנו אומרים בכל בוקר בהשכמה): "הווי עז כנמר, קל כנשר, רץ כצבי וגיבור כארי לעשות רצון אביך שבשמיים".

מו"ת. — לא עמד על המקח... "צדיק אמיתי" וכו'.

— לא הנהג הנאה גשמית מן העודף. (הידור מיצווה בשלימות גמורה!)

— מתלהב ומגלה שמחה גדולה שה' נתן לו כל מחסורו, כל צרכו.

מ. בעניין זה אקרא לכם סיפור קצרצר מתוך "אור הגנוז" מאת מרטינ בובר — על הצדיק המגיד שלנו: "כל צרכי" (נמצא גם בגיליון הניספח).

מ. (מסכם) ובכן, בשביל אתרוג מהודר ויקר זה הקריב ר' מיכלי הרבה מאוד, ורכישתו גרמה לו שמחה עצומה והתרוממות-רוח...

מו"ת. — ועכשיו שנפסל, היה זה בשבילו אסון ממש.

— יכולנו לצפות שיתפרץ...

— כנגד אשתו! כנגד הקב"ה!

— אבל הוא עמד בניסיון הקשה והוכיח את צדיקו-תו.

מ. בלשונו המדויקת של עגנון, לקראת השיא, יש אולי מעין רמז לאשמת האשה, כביכול... (זכר למיקרה בתור-רה...)

ת"ת. "הבהיק זיוו הדרו ועלה ריחו הטוב תאוה לעיניים ונחמד לברכה".

— הרי אלו מילים שנאמרו — בשינוי קל — אצל חוזה והפרי מעץ הדעת: "תאוה לעיניים ונחמד למראה"...

— גם טון הדיבור שלה קצת אירוני: "מהיכן היו לך מעות?..."

— רוצה אני לראות מה מציאה מצאת"...

מ. ואם אנו מדייקים בלשון זו, נבדוק את הלשון גם בתי-אור הנפלא של סיטואציית הפסילה עצמה.

ת. (קורא) "נוכרה צער... נתמוטטו ידיה... ונשמט האתרוג ונפל. וכיוון שנפל נשברה פיטמתו. וכיוון שנשברה פיטמתו נפסל".

מו"ת. תיאור איטי זה, החוזר כמו בחוליות שרשרת על הפעלים (בבניין נפעל! שהרי הרבנית, למרות צערה ומרירותה, לא עשתה זאת בכוונה!) במשפטים קצרצרים וקצובים...

— הרי זה כאילו מותח את הנשמה...

— מהמם את המסתכל, ואין לעשות דבר...

— מרבה את הצער ומגדיל את השבר...

מ. כמו "צילום בקצב איטי" בקולנוע: להראות בדיוק נמרץ את התהליך, שהיה בעצם מהיר מאוד.

מ. ובהודמנות זו תוכלו להבחין עוד בשימוש לשוני מעניין בתגובת המגיד הקדוש:

מו"ת. — חוזר פעמיים על המשפט: להרבות ביטחון עצמי.

— חוזר פעמיים על המילה "אבל": המקפלת את כל הכאב שבהתאפקות: "למרות הכול ו"

— האות ל' חוזרת הרבה:

— כצליל של יללה וקינה.

— מונה את מה שאין לו, במשפטים קצובים.

— נהרס עליו עולמו. לא חג ולא ימות החול...

מ. אילר רבי ברוך ממעזיביש לא היה מקמץ במלים, והיה מפרש את הלקח שראה במעשה ר' מיכלי, מה לדעתכם היה מוסיף על תגובתו הקצרה "כדאי הוא מעשה זה לשמוע שתי פעמים"?

השערה — לסיכום ולבחינת הקליטה של הרעיון עד עכשיו.

הדרכה להסתמכות על סיפורים אחרים לביסוס השערה או דעה.
לימוד לוואי: התכונות המורה.

לימוד ספח.

הדרכה לעיון ולדיוק בטכסט.
ערכה של ידיעת מקורות היהדות הוא חיוני ללימוד טכסט כזה.

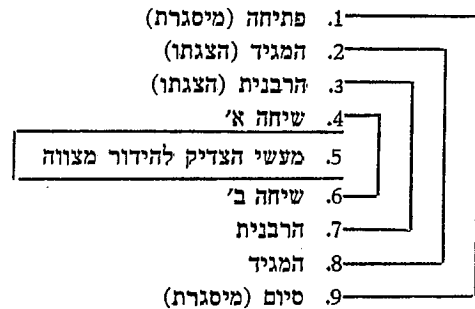
הרחבת הדעת והחוויה עפ"י הנחות היסוד של לימוד סיפור כזה.

סיכום ביניים וקידום הדיון לקראת המסקנה, שכבר הוצאה לפני העיון בטכסט, ועכשו — נתבססה באמת.

ת"ת. אכן, גיבור גדול... גבורת נפש... צדיק אמיתי... עמד בניסיון... מופת לאמונה בה'...
 מ. (הפסקה קצרה, כמהרהר): הלוואי ובאמת היה הסיפור כל כך פשוט וליקחו כל כך יפה... והצדיק — צדיק גמור וגיבור אמיתי...

ת. — — —
 מ. אני כאילו שומע שאלה קשה וגדולה מתוך הסיפור בלא מלים!
 מו"ת. "מפני מה נענש אותו צדיק?!" (על הלוח — בחלקו השני).

מ. עובדה, שאין להכחישה, שר' מיכלי איבד את תפיליו היקרים והקדושים, איבד את אתרוגו; ועובדה שאין להכחישה, שר' מיכלי לשם שמיים ורק לשם שמיים נתכוון, ובכן מדוע קרה לו הדבר? ! שאלה סמויה זו (שכמותה, שואל עגנון בסיפורים אחרים ודומים) מחייבת אותנו לחזור ולעיין שנית בסיפור, ביתר עמקות. בדרך כנו נגלה אמצעי אמנותי להבעת רעיון ולקח בשני רבדים: ברובד גלוי וברובד סמוי.
 קודם כל נוכל להיעזר בניתוח המיבנה של הסיפור. (מציייר על הלוח שורה של מלבנים בגודלים יחסיים, זה למטה מזה; המייצגים את הקטעים הבאים:

ציור הקטעים 6-9 ישלים ויסביר תלמיד ע"י הלוח). לפי סדר זה אנו רואים "מיבנה עיגולי", כשבאמצע, קטע גדול — העשייה; ואילו מכאן ואילך חוזרים ארבעת החלקים בסדר הפוך ובמקביל לארבעת החלקים הראשונים.

— שוני מכריע יש בהבדלי האורך שבין שתי השיחות, ודבר זה יסתבר יפה מניתוח היצירה ותכליתה.

מ. כשלמדנו קודם את הסיפור על פי תפיסת התפעלות חיובית של רבי ברוך, פשוט מאוד התעלמנו כמעט לגמרי מכמה מרכיבים במיבנה הסיפור.

ת"ת. — כמעט לא עסקנו במיסגרת.
 — כמעט לא עסקנו ברבנית ובשיחות שלה עם בעלה.

מ. ברוך מאוד, שהתעלמות כזאת היא חטא להבנת היצירה, לה, למיבנה, לעלילה וגם — כנראה — לכוונה הפנימית של המספר.

ת"ת. אילו התחשבנו בגורמים הנ"ל (בעיקר באשה) אולי היינו צריכים לערער על התנהגותו של המגיד. אולי בגלל התעלמותו מצער אשתו ובני ביתו... (מ. היו לר' מיכל מזלוטשוב חמישה בנים).

ת. העניש אותו אלהים...

מו"ת. כך נראים הדברים בראייה כוללת, אולם בהיות הנושא פרובלימאטי...
 — שהרי קשה להניח שעגנון רוצה להראות לנו איך חטא ואיך נענש צדיק נערץ כזה...
 — שהרי בקריאה ראשונה נראה לנו, שהמגיד הקדוש קיים מיצווה ואפילו הידור מיצווה...

מ. לפיכך, נצטרך לחזור באופן שיטתי אל מהלך הסיפור מתחילתו ולבחון שנית כל פרט וכל רמז. אולי נראה אותם עכשיו באור חדש!
 ויש לנו בעצם נקודת מבט חדשה לבדיקתנו:

ת"ת. — נקודת מבטה של האשה.
 — קודם כל נאמר לנו שאשתו היתה הגונה.
 מ. צדקת ממש. כך נרמז לנו בטכסט:
 ת. "הייתה אשתו של אותו צדיק יודעת נפש בעלה הצדיק" —

מ. אמירה זו באה על דרך הכתוב במשלי (י"ב)
 ת. "יודע צדיק נפש בהמתו".
 ת. כאילו היא הצדיק והוא... בהמתו.

מו"ת. — ועוד חוזר כמה פעמים תיאור צער, צער ביתה, מפח נפשה וכו'.
 — המגיד התבודד בחדרו ולא דאג למשפחתו.

יצירת "מבוכה דידיאקטית" בתור מוטיב באציה חדשה.

העמקת הבעיה כהכנה לעיון מחדש בטכסט במבט ביקורתי.

מסקנות הברור והצבת המטרה החדשה להסתערות על הטכסט.

מתן הבוחן הביקורתי.

לאופי כתיבתו של עגנון: השימוש בזכריילשון מקוריים לרמיזות יחסים ותכונות.

כאן המיפנה החריף מן ההתרשמות החיובית שהושגה במאמץ דידיאקטי ניכר. הטלת ספק, בעדיניות.

מישפט מפתח לחלקו השני של השיעור.

הפתעה גמורה. מצב פסיכולוגי של מבוכה. המורה מוכרח לרכך ולהסביר ועם זאת להצביע על כיוון לבירור ולפיתרון.

אינטראציה של תוכן וצורה.

מ. הנה מה שמוזכר בובר במבוא לספרו "אור הגנוז" שר' יחיאל מיכל זה סגפן היה והתבודד אלף ימים אחרי חתונתו. (מתוך "אור הגנוז", 26).

מו"ת. "הניח ידו על תפיליו (זה קרה לפני שהחליט למכור את תפיליו)

מ. ומאחר שאנו מדייקים ברמזי לשון, נוכל ללמוד עוד דבר מתיאור דומה בהמשך סיפורנו.

ת. גם בשיחה השניה כתוב ש"הניח ידו על עיניו".

מ. !?

ת"ת. — שלא היו לו עוד תפילין... (לכן הניח ידו על עיניו)

— אולי הסתיר את עיניו מלראות את צער אשתו. — שהתעלם מצער אשתו. היה עיוור לצערה. פעולה סימלית.

מו"ת. — נקודה נוספת: לא חשב על קבלת עורף. מה שנראה קודם כמידת צדיקים, נראה עכשיו כהתעלמות.

מ. בגליון עבודת הבית תקראו סיפור אחר של עגנון המתאר בדיקו סיטואציה דומה.

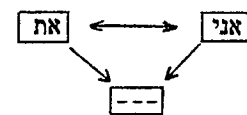
מו"ת. — ועוד נקודה: הוא מדבר תמיד על עצמו בלבד: אני... אני... לי... לי... זיכני... כל מחסורי... — יש כאן אנוכיות מסויימת. — ואילו הרבנית אומרת: — לנו, להם (לילדים).

מ. אם תדייקו תראו, שבהתחלה גם היא אמרה "לי" — אבל...

ת. אבל אחרי המעשה, כשחזר הרב מן השוק, וצערה גדל, "גייסה" את הילדים הרעבים ואמרה: "ודאי הבאת לנו את כל צרכי החג".

מ. הכול נכון ומרמז בכיוון אחד: הרבנית צדקה ממנו. ואעפ"כ כל מה שאמרנו הם עניינים מישניים ושור ליים לעומת עיקר הקונפליקט שבין המגיד לבין אשתו.

מו"ת. את הסכימה של הקונפליקט נצייר בלוח כך; שימו לב לחיצים:

סימוכין לאישור ההשערה. דברי "תורה" עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר.

עיון ספרותי בשלימות היצירה. הדרכה לקריאה פרשנית ומפענחת.

הנחייה לגילוי המשמעות הכפולה בכל אירוע ובכל אמירה, כתפיסת יסוד של סיפור זה.

חיפוש בטכסט.

סיכום ביניים. עידוד החקירה והגדלת המוטיבאציה לקראת הטיעון המרכזי.

במרכז הלוח נעמיד סכימה זו כהמחשה לרעיון המרכזי עד לסוף השיעור. המשא והמתן בין המורה לבין תלמידיו נעשה כאן מהיר, משולב, דינאמי.

ת"ת. — החיצים מצביעים על ניגוד דעות בין הרב ובין הרבנית.

— הניגוד מתייחס לנושא — למושג מסויים.

מ. הנוסחה הזאת לקוחה מן הטכסט עצמו.

ת. "את דואגת לבשר ודגים ואני דואג לאתרוג שעדיין אין לי". (אח"כ כבר אין לו).

מ. אבל, אם נרשום בתוך התיבה שורש מסויים בן שלוש אותיות, נוכל לנסח כך:

הקונפליקט המרכזי שבין הצדיק ובין אשתו הוא על תפיסתם השונה את... (רמזים נוספים לגילוי המושג: שורש זה חוזר בסיפור בנטיית אחדות: בשם ובפועל... המושג ריליוונטי לסיפורנו ותמצית ענייננו...)

ת. השורש הוא ש.מ.ה. (מסבירים את הצירוף)

מ. כלומר — יש ניגוד בהתייחסות השניים אל שמחת החג. ומאי הריליוונטיות המיוחדת? החשיבות המיוחדת בסיפור?

ת. בחג — שמחים. "מועדים לשמחה חגים וזמנים לששון", ובעיקר בחג הסוכות, שהוא "החג".

מו"ת. — וכינויו המיוחד (בתפילה ובקידוש): זמן שמחה תנו (לעומת זמן חרותנו וזמן מתן תורתנו). — וכך אמנם מתחיל הסיפור, בציון הזמן מנקודת מבטה של האשה: "שנה אחת הגיע ערב סוכות ולא מצאה הרבנית בניה לקבל את החג".

מ. נבדוק עכשיו גם בטכסט וגם על-פי הזיכרון את כל הקטעים והמימצבים המתייחסים לעניין הקונפליקט המרכזי.

ת"ת. לגבי המגיד, פסוק המוצא הוא:

"ולקחתם לכם (ביום הראשון פרי עץ הדר, כפות תמרים וענף עץ עבות וערבי נחל) — ושמחתם לפני ה' אלוהיכם שבעת ימים" (ויקרא, כ"ג, 40) כלומר — שמחת החג היא במיצוות לקיחת ארבעת המינים. (הפסוק — על הלוח).

מ. לכך אמנם עשו החסידים את הפסוק מתהילים (ק', 2) "עבדו את ה' בשמחה" כסיסתם לדרך עבודת ה' (על הלוח).

לימוד ספח וריענון הידיעות במסורת וביהדות.

המורה משלים את האסמכתות ורצוי — מתוך הספרים המקוריים, בלא סטייה גדולה.

ת"ת. — וסיפורנו מדגיש שלוש פעמים את שמחת קיום המצווה והידור המצווה של ר' מיכלי — (מן הטכסט):

— "חזר ר' מיכלי לביתו כשהוא שמח, שזכה" וכו'.
— "ראתה מאור פניו וכולו אומר שמחה".
— "רואה אני שאתה שמח".
— ולעניין זה שייכת גם התלהבותו האמיתית: "והיה מתלהב והולך".

מ. ואילו מנקודת מבטה של האשה...

מו"ת. השמחה מתפרשת על פי הכתוב בתורה דווקא בעניין החומריות של חג הסוכות (דברים, ט"ז 13—15):
"ושמחת בחגיך אתה ובגנך ובתך וכו'... והיית אך שמח".

מ. וחז"ל אמרו בגמרא לעניין החגים (על הלוח):

— "אין שמחה אלא בבשר ויין"
— "אין שמחה בלא אכילה ושתיה"

מ. ואילו מצבה של הרבנית: —

ת"ת. — "ועכשיו יום טוב של סוכות ואין לה במה לשמחו".

— (וכך גם בהתחלת הסיפור)

— היא מפרשת את שמחתו כעקרת בית...

— אצל האשה חזרת המלה צער דווקא!

כלומר — השבתת השמחה, דמעות. (4 פעמים צער שלה כנגד 4 פעמים שמחה שלו).

מ. ושוב נדייק בטכסט: בשיא הדראמה בפעם האחת, שבה כתוב בפירוש "ואין לה במה לשמחו" — יש סמיכות פרשיות מעניינת...

ת. תיכף: "נתמוטטו ידיה" וכו' וקרה האסון!

מ. ובכן, הקונפליקט בתפיסת שמחת החג מצוי בסיפור, ואפשר הוא הגורם למיקרה הביש.

נסכם גם מהלך שני זה בשאלה היפותטית:

אם פירשנו נכון את הכוונה הנסתר של עגנון, מה לפי זה צריך היה ר' ברוך להוסיף אחרי אמירתו הידועה (כדאי הוא וכו') — אילו היה מוסיף ומפרש?

ת"ת. אוי לו לחסיד (שוטה) זה; כך נאה לו וכך יאה לו, לצדיק שדואג לצרכי השכינה בלבד ומעלים עין מצער אשתו ובניו...

המקורות יירשמו בטור שני על הלוח. מול המקורות השייכים לעמדת האיש.

לימוד ספה, העשרה.

צמידות לטכסט.

כל הכיתה פעילה.

דיוקים.

סיכום וחזרה לרעיון המרכזי.

סגירת המעגל הלימודי לפי מתכונת ידועה מן השלב הראשון.

המעבר לשלב השלישי והאחרון של הלימוד בכיתה מחייב סיכום, היראה חזר וחיידוש האתגר.

כמה זהירים צריכים אנו להיות באימות השערה!

החזרת התלמידים אל הטכסט השלם.

שיתוף מירבי.

פתיחת הנושא להשערות ולהוכחות.

לימוד ספה, הערכת הסופר לצורך עידוד העיון.

הפסקה מיתודית בדיון ע"י קריאה בקול. תרגיל בניחות ספרותי במדרגה גבוהה עוד יותר מן הקודמות.

מ. זה משפט קשה מאד, כמובן. הואיל ועגנון עצמו סתם אינטרפרטאציה זו ולא פירש אותה בגלוי, שוב נשאל את עצמנו: מניין לנו שאמנם עבירה יש כאן ועונש יש כאן?

ת"ת. — הרגשתנו הפנימית

— מתוך דיוק בטכסט, כפי שראינו

— השלימות הסיפורית; מיבנה כל החלקים.

מ. ואני עדיין איני מסתפק בכל אלה; אם כי אני מקבל את כל ההוכחות. עוד לא בדקנו את כל הסיפור.

ת. אולי יש רמזים נוספים ב"מיסגרת"!

מ. במה מתייחדת "מיסגרת" זו, הפתיחה והסיום, ואיך נר כל להפיק ממנה דיוקים לענייננו? נגיד כל מה שאפשר להגיד עליה.

מו"ת. — קודם כל, המיסגרת היא גדולה ביחס לגודלו של הסיפור. תופסת מקום ניכר.

מ. ובוודאי, אין עגנון, שכבר הכרנוהו כסופר שהוא ממש סופר ומונה כל פיסקה, כל משפט ואפילו כל מלה; אין להניח שהוא "יבזבז" את המיסגרת הארוכה לשם קישוט בלבד. ובכן — הפוך בה והפוך בה!

ת"ת. (קוראים את קטעי הפתיחה והסיום)

— יש כאן חזרה והדגשה, כמה פעמים על מוהימונות הסיפור (לציין בדיוק את המקומות).

מ. כבר בזה יש משהו לא רגיל. מה? כלום יש מי שלא מאמין שכך היה המעשה וכך היו הדברים?

ת"ת. אין זו מעשיה בדוייה, סיפור סתם. "אתם שמעתם ממני שמעתם ואני שמעתי" וכו'.

מ. כאילו אמר: לי יש תפיסה מיוחדת, בינה מיוחדת בסיפור זה.

מ. על אפשרות של מעשיות בדויות על חסידים וצדיקים, תקראו (בבית) בכרך זה של עגנון בעמודים רכ"א—רכ"ד. נמשיך.

ת"ת. עגנון כאילו מציע שנקרא בעומק, בין השיטין.

— רבי ברוך מבקש לשמוע שנית את הסיפור "מתחילה ועד סוף"; רוצה להיות בטוח, שכך באמת נתרחשו הדברים.

מ. על ר' שלמה מזוויהל, המספר הראשון של הסיפור לשרשרת שומעיו, נאמר שדייק בסיפוריו, אבל מרומז בפירוש שהוסיף על מנת לפרש ו...

ת. וש"תוספתו כעיקר, אין צריך לומר גוף העיקר".

מ. ואומנם אני מוצא בלשון הטכסט רמיזה לאפשרות של תוספת.

ת. — — — — —
אולי במלים הקצרות שבסיום: "ועוד אמר", ו"עוד" זה מתייחס לעדות הראייה של כלתו של המגיד. (מ. רבי יוסף מיאמפולי, בעלה של המספרת, היה בנו של המגיד מזולוטשוב).

מ. מה משתמע מזה, שדווקא אשה הובאה כאן כעדת-ראייה נאמנה?

ת. — שהיא, כאשר, תפסה את צד הרכנית במעמד ההוא (מ. והריהי כמזכרת עוון!) ;

— אשה מכירה יותר בצער חברתה!
— כל הנזכרים בסיפור רק שמעו, ואילו היא היחידה שראתה!

מ. על ידי עיון נוסף זה בטכסט אומנם קידמנו את ביסוס השערתנו, שאכן סיפורנו מציע לקח אחר ממעשה המגיד הקדוש. ובכל זאת עדיין קשה לקבל את הסברה שרבי ברוך ממעזיביש, נכדו של הבעל-שם-טוב ומחותנו של בן המגיד, כביכול ישמח לאידו של צדיק גדול!

ת. — — — — — ?

מ. לא נוכל לפתור את הבעייה מתוך טכסט זה, שנראה שמצינו אותו דיו.

ת"ת. — אולי יש עוד סיפורים מפורשים יותר...

מ. סיפורים נוספים וריליואנטיים הם בוודאי מקור חשוב. ויש עוד מקור נכבד לפיענוחן של יצירות סתומות:

מ"ת. — — — — —
תולדות חייהם של הגיבורים; הערות ביוגרפיות, השקפת-עולמם.

מ. בזהירות מסוימת מותר לנו להיאחז בפיתרון כזה (חלוקת הנספחים):

לימוד לוואי: הכנות המורה לשיעור.

לשם כך תקבלו עכשיו גיליון משוכפל ובו כמה הערות ביוגרפיות וסיפורים ומעשיות המאפיינים תכונות והשקפות של שני האישים בסיפורנו: ר' יחיאל מיכלי המגיד מזולוטשוב ורבי ברוך ממעזיביש.

החומר לקוח מספרו המפורסם של כוכב "אור הגנוז", ומספרו של הרב י"ל מימון "שרי המאה" כרך ג'.

תעמדו על ההבדלים הגדולים בהערכת אורח החיים של החסיד, וכן על השתנות דיעותיו ומנהגיו של ר' יחיאל מיכל.

ותשימו לבכם, שמעשייה זו שלנו היתה כתחילת דרכו של המגיד, קודם שנתגלה!

קטעים אלה יעזרו לכם לבסס את דעתכם בנושא השיעור שלנו: "מדוע נענש אותו צדיק?"

מ. — כמו כן ניתן לכם גיליון שני, הכולל אוסף של דברי פרשנות ודרשנות בענייני האתרוג לחג הסוכות (מתוך "ספר המועדים"). נסו ליישם את פרקי האור-סף הזה למקומות ולעניינים ריליואנטיים בסיפורנו, ועל ידי כך — להעמיק את פירושו.

— לבירור עמדתו של עגנון בסיפורנו אף כדאי לקרוא בכרך זה "האש והעצים", את הסיפור "האתרוג", בעיקר בחלקו האחרון. העלו נא את מימצאיכם בכתב.

— אם תקראו גם את המעשה הנאה "בלתי לה' לבדו" — בכרך זה — תמצאו פיתרון לשם המשונה של סיפורנו "אתרוגו של אותו צדיק".

סיכום

מ. עם גמר עבודתכם בבית, אולי נוכל לומר: אף פעם לא למדנו כל כך הרבה על כל כך מעט בסיפורת.

ועוד אשמח אם תגלו חידושים, עיונים ודיוקים, שלא ראינו בכיתה. כי טכסט עגנוני הוא דשן ושולח שורשים עמוקים למקורות הרבה. ויותר שהסיפור קצר — יותר הוא רווי. וברוח זו — נסיים את השיעור בקריאת קטע ריליוונטי מתוך מסכת בבא קמא, דף ט' עמוד ב'.

אקרא ואפרש, ותוסיפו עוד קו להבנת הלך החיבוכי-המוסרי של מעשייה נפלאה זו.

קורא סוגיית "הידור מיצווה" — עד שלישי במיצווה" עם פירוש רש"י ורבנו חננאל.

הבחנה חשובה בין סתם סיפור לבין סתם מעשייה חסידית — מחיי הצדיקים, המושרשת עמוק עמוק באורח חיים דתי ומסורתי.

הפקדה מודרכת.

הערה: לא כל העבודה צריכה להינתן בבת-אחת. בוודאי לא — לפעם אחת. חלקה יכול להיעשות כתרגיל מונחה בכיתה במשותף.

העמקת תודעת התלמידים בגישתו היסודית ובשורשיות יצירתו של עגנון במקורות היהדות.

משמש כתפיליו והרהר בלב, תשעה ימים של חג ממשמשים ובאים, ובחג אין מניחים תפילין, ותפילין שלי איש אלקים קדוש כתב אותן, שכותב כל אות ואות בקדושה ובטהרה ומייחד עליהן ייחודים גדולים ונוראים ורבים מתזרים אחרי תפיליו ומרבים במחירן, הריני מוכרן ולוקח לי בדמיהן אתרוג.

חלץ ר' מיכלי את תפיליו ונטלם ונכנס לבית מדרשו ושאל, מי כאן רוצה לקנות תפילין שלי? עמד אדם אחד ואמר, אני אקנה אותן. הוציא דינר זהב ונתנו לצדיק ונתן לו הצדיק את תפיליו.

נטל הצדיק את הדינר ורץ אצל האתרוגר ליקח לו אתרוג. ראה אתרוג נאה ומצאו כשר והדר. שמע שמבקשים במחירו דינר זהב, נתן את הדינר ולקח את האתרוג. צדיק אמיתי כשהוא לוקח חפץ של מצוה אינו עומד על המקח, כל שכן לגבי אתרוג, שנאמר בו ולקחתם לכם וגו' ושמחתם לפני ה' אלקיכם.

חזר ר' מיכלי לביתו כשהוא שמח שזכה לאתרוג נאה שיש בו כל מה ששיבחו באתרוג. הלך ונכנס לסוכתו לתקן בה דבר וחזר ונכנס לחדר ההתבודדות שלו.

בא וישב על כסאו והניח את האתרוג לפניו והיה מעיין בדעתו במצוות השם שנתן לישראל בימים קדושים אלו של סוכות שעיטרים הקדוש ברוך הוא במצוות הרבה. שמעה אשתו הרבנית שהיה בעלה בשוק הלכה ונכנסה אצלו.

הגביה עצמו הצדיק מכסאו והניח ידו על עיניו ואמר, מהולל שם השם יתברך ויתעלה שזיכני בחסדו ונתן לי כל מתפורי. עמדה הרבנית והמתינה עד שיתן לה בעלה. חזר וישב על כסאו וסיפר לה שזכה ומצא לו אתרוג כשר.

שאלה אותו, מהיכן היו לך מעות ליקח לך אתרוג? אמר לה, מכרתי את תפילי בדינר זהב וקניתי לי את האתרוג. אמרה לו, אם כן תן לי את העודף. אמר לה, לא נתנו לי עודף. כל המעות שנתנו לי בתפילי נתתי באתרוגי. התחיל מונה כל שבחיו של האתרוג והיה מתלהב והולך.

הבליעה הרבנית את דמעתה ואמרה, רוצה אני לראות מה מציאה מצאת. הוציא הצדיק את האתרוג וסילק את עטיפותיו. הבהיק זיו הדרו ועלה ריחו הטוב, תאוה לעינים ונחמד לברכה. אמרה האשה, תן ואסתכל בו. הושיטה את ידה ונטלה את האתרוג.

נזכרה צער ביתה וצער בניה שאין להם מה יאכלו, ועכשיו יום טוב של סוכות בא ואין לה כמה לשמחו. נתמוטטו ידיה מחמת צערה ונשמש האתרוג ונפל. וכיון שנפל נשברה פיטמתו. וכיון שנשברה פיטמתו נפסל.

ראה הצדיק שנפסל אתרוגו ואינו ראוי לברכה. שטח את שתי כפיו הקדושות דרך ייאוש ואמר, תפילין אין לי, אתרוג אין לי, לא נשתיר לי אלא כעס. אבל אני לא אכעום, אבל אני לא אכעום.

ואמר לי אותו החסיד שסיפר לי אותו מעשה, שאלתי את רבי איך היו הדברים ואמר לי רבי, כך היו הדברים. כשם שסיפרתי לך כך היו. ועוד אמר לי רבי, מעשה זה כלתו של המגיד הקדוש אשתו של רבי יוסף מיאמפולי סיפרה לפני מחותנה הצדיק רבי ברוך ממעזיביש, שאותו היום שאירע אותו המעשה היתה בבית המגיד הקדוש וראתה את הדבר בעיניה, וכשסיפרה את הדבר לפני מחותנה רבי ברוך הצדיק ממעזיביש אמר לה רבי ברוך מחותנת, מחותנת, ספרי לי את המעשה שנית מתחילה ועד סוף. כדאי הוא מעשה זה לשמוע שתי פעמים.

7 אמר רב זירא, "כהידור מיצווה עד שליש במיצווה". פירוש בעלי התוספות: "אילימא שליש ביתו": משמע שאין צורך לבזבו כל ממונו לקנות יוסיף שליש הדמים ויקח את ההדור.

8 פירושו בעלי התוספות: "אילימא שליש ביתו": משמע שאין צריך לבזבו כל ממונו לקנות אתרוג אפילו לא ימצא בפחות, והווייא מיצווה עוברת. פירוש רבנו חננאל: "עד שליש משלו": כלומר, מוזהר הוא הוא להתנאות במיצווה עד שליש.

9 ד"א, שאם בא להדר המיצווה ביתר משלש דמיה, אינו חייב כל זה מיגיעו, מפני שחיינו קודמים להידור מיצווה.

ניסוח מס' 1.

המעשה המשוכללת עם מיספור פיסקאותיה — לצורך נוחיות ההתייחסות אל הטקסט בכיתה; ההדגשות — למורה להטעמת קריאתו.

אתרוגו של אותו צדיק

1 אתם שמעתם ממי ששמעתם ואני שמעתי מחסיד בן חסיד ששמע מרבו ר' שלמה הצדיק מזווייהל שהוא שביעי לר' מיכלי המגיד הקדוש מזלוטשוב, ובוודאי כמות ששמעתי אני מאותו חסיד ששמע מרבו כך היה המעשה, שאותו צדיק ר' שלמה מזווייהל מקובל היה מאבותיו ובלשון אבותיו היה מספר ולא הוסיף על דבריהם אלא כדי לפרשם. הרי תוספתו כעיקר ואין צריך לומר גוף העיקר.

2 ר' מיכלי המגיד הקדוש מזלוטשוב בתחילתו עני היה וביתו ריקם היה. פעמים הרבה לא היה בידו חוץ מפרוסה לעני שהיה מצניעה במצנפתו שבראשו, שאם יבוא עני לא ישוב נכלם, שהצדיק מתוך שדכוק בקונו אינו משגיח בצרכי עצמו אלא בצרכי השכינה, אלו תורה ותפילה ומעשים טובים.

3 היתה אשתו של אותו צדיק יודעת נפש בעלה הצדיק. עשתה מה שעשתה ובלבד שלא יצטער ולא יתבטל מעבודתו הקדושה, לא כדרך רוב הנשים שאם כלה השאור מן העריבה מריבה ומקשקשת ובאה.

4 שנה אחת הגיע ערב סוכות ולא מצאה הרבנית כמה לקבל את החג. אמרה, אלך ואודיע לבעלי, ישמע וידע את צערי. נכנסה אצלו לחדר ההתבודדות שלו ועמדה על הפתח ואמרה, ערב סוכות היום ועדיין אין לי לצרכי החג.

5 הגביה עצמו אותו צדיק מכסאו והוציא ראשו מטליתו והניח ידו על תפיליו ואמר לה את דואגת לכשר ורגים ואני דואג לאתרוג שעדיין אין לי. נשקה את המזוזה ויצאה בפחי נפש.

6 עמד אותו צדיק והלך בכל הבית, שמא ימצא כלי למכור ויקח לו בדמיו אתרוג. פישפש ולא מצא שום חפץ כדי שוויו של אתרוג.

רבי ברוך ממעזיביש

(נפטר תקע"א)

הצעיר משני בניה של אדל, בתו של הבעל-שם-טוב.

בפני עצמך

את המאמר באבות: "אל תהי רשע בפני עצמך" פירש רבי ברוך: כל אדם נברא לתקן דבר בעולם. העולם צריך לכל אדם, אבל יש אדם המתבודד בחדרי חדרים ולומד שם תמיד. ואינו יוצא לחוץ לדבר עם בני אדם; הוא נקרע רשע. שכן אילו דיבר עם בני אדם היה מתקן את הדבר שהוא נברא בשבילו. וזהו שנאמר: "אל תהי רשע בפני עצמך". כוונתו: בזה שאתה יושב בפני עצמך בהתבודדות ואינך יוצא אל הבריות; אל תהי רשע מתוך התבודדות.

(תוספת מצ"ב)

מדבריו: "מניח אני עשרה עולמות של עולם הבא בשביל סעודה אחת של שבת קודש בעולם הזה".

מתוך "שרי המאה" לר"ל מימון, כרך ג'

כל היושב בתענית נקרא חוטא" — מובאה ממסכת תענית בפי ר' ברוך. ר' ברוך: היושב בתענית ומסגף את עצמו ואינו משתדל לטהר ולקדש את כל מעשיו ולשפר את מידותיו, וריחו דומה לאותו עגלון מגושם היושב בבית מרוז זולל וסובא ומתבסס עד כדי שיכרות, ואת סוסו (בהמתו) הוא מניח בחוץ בקור וברעב — — — (שם, 121).

"בתורתנו הקדושה כתוב לאמור (דברים ח', 10): 'ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלוהיך, וכן אמר גם הנביא (יואל, ב', 26): 'ואכלתם אכול ושבוע והייללתם את שם ה' אלוהיכם' — עם עלי-ידי אכילה עד כדי שביעה יכולים לברך ולהלל את ה' אלוהינו" (שם, 122).

(נספח מס' 3.)

קטעים מתוך ספר המועדים — סוכות

(ראה "הפקדה" בסוף השיעורים)

"שלשה המה מיטיבי צעד וארבעה מיטיבי לכת" (משלי ל, כט) — אלו ארבעת מינין, שכל אחד אחד מישראל הולך ורץ ליקח מהן להלל לקדוש-ברוך-הוא, והן נראין קטנים בעיני בני אדם ודוש לקדוש-ברוך-הוא.

אתרוג שאינו הדר, פסול, שהרי נאמר בו: הדר.

על דבר הכתוב "ולקחתם לכם פרי עץ הדר" — דרשו חכמים: שתהא לקיחה ביד כל אחד אחד, "לכם" — משלכם (סוכה מ"א ע"ב), ועל כן פסקו שאין אדם יוצא ידי חובתו באתרוג אחד או גזול. ופשט המנהג שכל אחד בפני עצמו חוזר אחרי אתרוג, ואפילו עולה בדמים, ורק בשעת הדחק ובימי חירום מסר איש לרעהו לאחר הברכה את אתרוגו במתנה, אל מנת להחזיר. בימי הביניים וגם בזמן החדש מסרו קהילות רבות בישראל את נפשם — וזכות באתרוג להג. ורבות השמועות על גדולים בישראל שהיו מוכנים למסור את חלקם לעולם הבא בגלל מצוה גדולה זו.

ועל כן כי רצה המקום לזכות את עמו ישראל אשר בחר, הרבה להם מצוות, להיות נפשם

ניספח מס' 2.

מתוך "אור הגנוז" מאת מרטין בובר

רבי יחיאל מיכל מזלוטשוב

(נפטר כנראה תקמ"ו)

לפני התגלותו גר רבי יחיאל מיכל בעיר יאמפול הקרובה למעזיביש, עירו של הבעל-שם-טוב.

כל צרכי

מתחילה חי רבי מיכל בדחקות גדולה, אף-על-פי-כן לא פסקה שמחתו אפילו שעה אחת. שאל אותו אחד מתלמידיו: "רבי, היאך מברך הוא בכל יום: 'ברוך שעשה לי כל צרכי'?" הרי הרבי חסר כל מה שנצרך לו לאדם. השיב לו: "ודאי מה שאני צריך היא העניות דווקא, וזו הרי ניתנת לי".

תשובה חמורה

מספרים:

מעשה באחד שחילל שבת בשגגה, מפני שעגלתו נהפכה בדרך, וככל שמהר בלכתו לא הגיע לעיר קודם שקדש היום, והטיל עליו רבי מיכל סיגופים קשים וארוכים לתיקון העבירה. התאמץ האיש בכל כוחו למלא כל המוטל עליו, אבל במהרה הרגיש שגופו אינו עומד בסיגון אלא לוקה במחלות ואף רוחו מתחיל להחלש. והנה נודע לו שהבעל-שם-טוב עובר בסביבה ושוהה במקום סמוך לעירו; הלך לשם, אימץ את לבו וביקש מן הצדיק, שיתן לו תיקון על העבירה שעבר. "הבא ליטרה נרות אל בית התפילה", אמר הבעל-שם-טוב, "ובקש שידליקום לשבת. זה תיקונך". סבורה היה הלה שדבריו לא נשמעו אלא למחצה, וחזר על בקשתו בהפצרה יתירה, וכשהבעל-שם-טוב הוסיף לעמוד על התיקון הקל שהטיל עליו, סיפר האיש מה היתה התשובה החמורה שהטיל עליו רבי מיכל. "עשה נא מה שאני אומר לך", השיב הצדיק, "ואילו לרבי מיכל מסור, שיואיל לבוא אל העיר חבוטוטוב, שאשבות שם בשבת הבאה". בפנים מאירות נפרד ממנו האיש.

כשהיה רבי מיכל בדרך לעיר חבוטוטוב, נשבר אופן העגלה שנסע בה, והוכרח ללכת ברגל ואף כי מיהר החשיך עליו היום וכשבא לעיר, וכשעבר את המפתן של הבעל-שם-טוב, ראה שקם על רגליו ונטל את הכוס לקדש על היין. מיד הפסיק הצדיק ופנה אל האיש העומד כנדהם: "שבת שלום, נקי עוון! לא טעמת טעם יסורים של החוטא, לא נשאת מעולם בקרבן את לבו הנמס, ולכן קלה היתה ידך להטיל תשובה. שבת שלום, חוטא!"

השתתפות

על המאמר של הלל "אם אין אני לי מי לי, וכשאני לעצמי מה אני?" אמר רבי מיכל: "אם אין אני לי, אם אין אני עמל לי לבדי אלא משתתף תמיד עם הציבור 'מי לי, או נחשב גם מה שעושה 'מי' כלומר מישוהו מן הציבור, לי כאילו אני עשיתי. אבל כשאני לעצמי, אמר רבי מיכל: 'אם אין אני משתתף עם אחרים להיות עמהם לאגודה אחת 'מה אני, הרי כל המעשים הטובים שאני עושה לבדי נחשבים לפני הבורא, מקור הטוב, כאין וכאפס'".

הסתות

כשם שיצר הרע מבקש להסית את האדם לחטא, כך מבקש הוא להסיתו שיהיה צדיק יותר מדי.

מתפעלת בהם לטובה כל היום. ומכלל המצוות שציוונו להתפיש מחשבתנו בעבודתו בטהרה היא מצות התפילין, להיות מונחים כנגד איברי האדם הידועים בו למשכן השכל, והם: הלב והמוח, ומתוך פעלו זה תלמיד, ייחד כל מחשבותיו לטוב, ויזהר ויזכור תמיד כל היום לכווין כל מעשיו ביושר ובצדק. וכמו כן מצות הלולב עם ג' מיניו, מזה השורש היא, לפי שימי החג הם ימי שמחה גדולה לישראל, כי הוא עת אסיפת התבואות ופירות האילן בבית, ואז ישמחו בני אדם שמחה רבה, ומפני כן נקרא חג האסיף. וציווה האל לעמו, לעשות לפניו חג באותו העת, לזכותם, להיות עיקר השמחה לשמו יתברך. ובהיות השמחה מושכת החומר הרבה ומשכחת ממנו יראת אלקים בעת ההיא ציוונו השם יתברך לקחת בין ידינו, דברים המזכירים אותנו, כי כל שמחת לבנו לשמו ולכבודו. והיה מרצונו להיות המזכיר, מן המשמח, כמו שהעת שמחה, כי צדק כל אמרי פיו, וידוע מצד הטבע, כי ד' המינים כולם משמחי לב רואיהם. ועוד יש בד' מינים אלו ענין אחד, שהם דומים לאברים היקרים שבאדם, האתרוג דומה ללב שהוא משכן השכל, לרמו שיעבוד בוראו בשכלו.

ומה נעים הוא הרמו במספר (גימטריה) אתרוג תר"י, המצטרף עם שלשת המינים לתר"ג, כמיספר כל המצוות כולן — "מצות ה' דא אתרוג" (זוהר חדש, כי תשא), המעורר את הרעיון על יקרת ערך כללותו הנפלאה.

כי זה כלל גדול (ישעיה, ג) "אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו אוי לרשע רע כי גמול ידיו יעשה לו", לאמור, כי יש הבדל בין צדיק שהוא טוב עם ה' ואינו עושה טוב עם אנשים ובין צדיק שהוא טוב לשמים וגם לבריות. כמו שזכרו ז"ל (קדושין, מ'): "אמרו צדיק כי טוב, וכי יש צדיק טוב ויש צדיק שאינו טוב? אלא טוב לשמים וטוב לבריות זהו צדיק טוב ונוחל שני עולמות עולם הזה ועולם הבא. היא מידה כנגד מידה, כי מי שהוא פועל טוב עם הבריות בעולם הזה הקדוש-ברוך-הוא גם כן נותן לו טובה בעולם הזה, אבל מי שהוא טוב עם ה' ואינו עושה טוב עם הבריות בעולם הזה הוא לא יוכל להשיג בעולם הזה מאומה. עץ הדעת שאכלה ממנו חוה (ועליו מעיד הכתוב שהיה טוב למאכל, תאוה לעיניים ונחמד להשכיל — בראשית ג' ו'), אתרוג היה — סבורים חכמים, ואמנם נקרא באילו לשונות "תפוח גן-עדן" או "תפוח אדם".

אתרוג הוא שכינה של מטה ודומה ללב שהוא בצד שמאל, שהוא בחינת "גבורה".

יפה בנימיני

הצעה להוראת שירי שלונסקי בבית-הספר התיכון

פתיחה

במאמרי זה יש משום רצון להגיש לקורא לא רק העיון הספרותי ביצירות, אלא בעיקר להפנות את תשומת הלב אל מרכיביה של שיטת עיבודו והכנתו של עיון זה להוראה בכיתה: תיכנון מראש של יחידת הלימוד כולה, חלוקתה לשיעורים, הצבת המטרות השונות מתוך התחשבות בחומר הנלמד ובתלמידים, הלומדים אותו, בינוי שקול ומתוכנן של כל שיעור ושיעור תוך תשומת לב לגיסוס הפניות לתלמידים, לגיון הפעילויות בשיעור, לתיכנון הרישום על הלוח, לעבודות סיכום.

ידוע, כי הכנתה של יחידת לימוד על חומר ספציפי, שתהא טובה להוראה לכל מורה ולכל כיתה, היא דבר בלתי אפשרי. החומר אמנם נשאר אותו חומר, אך, המורים, המלמדים אותו, שונים הם, ולכל מורה שיקול דעת דידיאקטי משלו, השונה מזה של חברו, והמשתנה אף אצלו כל שנה בהתאם להתפתחותו הרוחנית, ובהתאם להרכב התלמידים, אותם הוא מלמד באותה שנה. מכאן שהמערכים, המוצעים בזה, אינם בבחינת "כזה ראה וקדש", אלא דווקא בבחינת "כזה ראה וחדש", וכל המחדש הרי זה משובח.

השירים וקביעת השיטות להוראתם

יש להתחיל בלימוד השיר "התגלות", מתוך "בגלגל", שהוא גם שיר הפתיחה לכל שירי שלונסקי (ראה "שירים" מאת אברהם שלונסקי, ספריית פעולים, הוצאת הקיבוץ הארצי השומר הצעיר, מרחביה. נדפס בישראל תשכ"ה, מהדורה שלישית. סימני העמודים יהיו מתוך ספר זה. בידי התלמידים מצוי הקובץ "ילקוט שירה ופרוזה", בהוצאת עיריית ת"א-יפו — המחלקה לחינוך. נדפס בתשכ"ה. רצוי להפנות את התלמידים אל הספר השלם, ממנו נלקחו השירים, גם כדי שיראו את שנת פירסומו של השיר והקובץ ממנו נלקח, אך, בעיקר, כדי שיתעוררו לעיין בעצמם גם בשירים נוספים מתוך הספר).

נושאו של השיר הוא חילופי משמרות, ובכך אפשר להוביל את התלמידים לקראת השוואה בין שירת שלונסקי, שהיא משמרת חדשה, לעומת קודמיו, בעיקר לעומת שירת ביאליק. זאת — לאחר עיון מפורט בדרך העיבוד המיוחדת של שלונסקי.

יש להקדיש לשיר זה שתיים בהיותו הראשון בסידרת השירים, ובהיותו מצע להקניית ידיעות בקריאת שירה בכלל ובשירת שלונסקי בפרט.